

LA DIFERENCIACIÓ SOCIAL PAGESA A PARTIR DELS INVENTARIS POST MORTEM. EL PENEDEÈS, 1708-1815¹

BELÉN MORENO CLAVERÍAS

CARACTERÍSTIQUES DELS INVENTARIS *POST MORTEM* COM A FONT. OBJECTIUS I METODOLOGIA APLICADA A L'ESTRUCTURA SOCIAL PENEDESENCA DEL SEGLE XVIII

Si bé tota font documental ofereix resultats de diversa índole en funció dels objectius i de la interpretació que en fa l'investigador, els inventaris *post mortem* són particularment flexibles a molts interrogants de caràcter teòric. Citar tots els treballs basats totalment o parcialment en aquests documents ocuparia bona part d'aquest article, però sí que podem traçar les principals línies de recerca que ha produït la seva utilització: estudis sobre l'evolució de l'ús de múltiples objectes com ara les eines agrícoles² o el llibre,³ la transformació de les pautes de consum,⁴ els nivells de vida i de fortuna,⁵ l'examen patrimonial de famílies nobles o burgeses,⁶ les funcions

1. Aquest article és resultat del meu treball *Pagesos, menestrals i burgesos al Penedès del segle xviii. Les economies familiars a partir dels inventaris post mortem*, treball de 8 crèdits presentat a l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, Universitat Pompeu Fabra (desembre del 1995). La seva elaboració ha estat possible gràcies a la beca predoctoral de Formació d'Investigadors concedida per la Direcció General de Recerca de la Generalitat de Catalunya i a la direcció de la Dra. Eva Serra i Puig.

2. Una bona mostra la tenim en els treballs de J. CODINA (1966), com ara *Delta del Llobregat. La gent del fang (El Prat: 965-1965)*, ed. Montblanc, i L. C. ÀLVAREZ SANTALÓ i A. GARCÍA-BAQUERO (1981), «El utillaje agrícola en la tierra de Sevilla. 1700-1833», *Archivo Hispalense*, Sevilla, pp. 193-194.

3. És el cas d'E. MOREU-REY (1980), «Sociologia del llibre a Barcelona al segle xviii», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. VII, pp. 275-301; de G. LAMARCA (1984), «Las bibliotecas privadas en los protocolos notariales. Valencia, 1740-1808», *Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 4, pp. 191-193; i de L. C. ÀLVAREZ SANTALÓ (1984), «Librerías y bibliotecas en la Sevilla del siglo xviii», *actas del II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada*, vol. II, Santiago.

4. J. BREWER i R. PORTER (1993), *Consumption and the World of Goods*; C. SHAMAS (1990), *The Pre-industrial Consumer in England and America*, Oxford; L. WEATHERILL (1988), *Consumer Behaviour. Material Culture in Britain 1660-1760*, Londres i Nova York.

5. L. CASTAÑEDA PEIRÓN (1984), «Ensayo metodológico sobre los inventarios *post mortem* en el análisis de los niveles de vida material: el ejemplo de Barcelona entre 1790-1794», *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, vol. I, pp. 757-769. També, A. L. RODRÍGUEZ VÁZQUEZ (1995), «Primera aproximación estadística al nivel de fortuna de la Sevilla del siglo xvi a través del estudio de los inventarios *post mortem*», *Actas del II Congreso de Historia de Andalucía*, vol. II, pp. 437-449.

6. Per exemple, E. GIRALT (1983), «Familia, afers i patrimoni de Jaume Cortada, mercader de Barcelona, baró de Maldà», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 6, pp. 272-318; E. SERRA (1975), «Evolució d'un patrimoni nobiliari durant els segles xvii i xviii. El patrimoni nobiliari dels Sentmenat», *Recerques*, núm. 5; J. SUAU (1989), «Els patrimonis nobiliaris mallorquins al darrer quart del segle xviii i primeres dècades del segle xix», *Estudis d'història Agrària*, núm. 7, pp. 139-159; J. A. CATALÀ (1995), *Rentas y patrimonios de la nobleza valenciana en el siglo xviii*, Madrid.

del crèdit,⁷ l'anàlisi de l'habitatge⁸ i la forma de vida d'alguns col·lectius professionals específics.⁹

La majoria d'aquests autors han dedicat algunes planes a descriure —més o menys sistemàticament— les característiques formals dels inventaris, així com les seves possibilitats d'aprofitament i les seves limitacions. Ara bé, aquestes característiques poden variar a cada lloc i, per tant, les generalitzacions són difícils. Per exemple, els notaris penedesencs —a diferència dels notaris sevillans o valencians— no feien la taxació dels béns del difunt (cosa que dificulta qualsevol intent d'estimació econòmica global), ni en feien constar l'edat (cosa que implica la impossibilitat de saber com el cicle vital de la persona afectava la situació del seu patrimoni sense recórrer a uns altres tipus de fonts). Un altre inconvenient —sembla que força generalitzat— és la manca de dades referents al nombre de persones que residien a la casa del difunt. Cal pensar que dos patrimonis semblants podien suposar unes condicions de vida diferents en funció de la relació específica entre treballadors i consumidors. Aquests inventaris, en canvi, contenen certs avantatges que no es presenten a les escriptures d'unes altres zones: s'hi esmenten absolutament tots els elements que formaven cada patrimoni familiar, tant mobles com immobles,¹⁰ sempre hi figura la condició socioprofessional de l'inventariat (l'absència d'aquesta informació ha comportat greus limitacions en alguns estudis);¹¹ i, més important, no tan sols s'inventariaven els béns de les famílies més riques —com de fet remarquen gairebé tots els autors citats anteriorment per als inventaris de la seva àrea geogràfica—, sinó que trobem documents pertanyents a totes les categories socials, jurídiques i econòmiques, tant rurals com urbanes.

Independentment de les peculiaritats dels inventaris a cada lloc, tots els treballs resultants tenen un efecte comú: sigui quin sigui el tema d'interès, aquest s'estudia sempre «des de dins», penetrant dins les cases, obtenint un panorama fidel del *modus vivendi* de la gent. Podríem definir l'inventari *post mortem* com la fotografia —no plana— d'un patrimoni després de la mort del seu amo. Precisament, els seus avantatges principals són la riquesa de detalls i l'escàs marge per a les ocultacions a causa de l'interès dels familiars del difunt en la correcta concreció dels béns que havien d'heretar.

El meu interès per aquesta font va sorgir després de treballar-ne una altra amb una certa intensitat. Es tracta dels contractes de conreu recollits en els protocols notarials penedesencs. Els

7. M. M. ROCHA (1993), «Living on credit. The importance of credit practices for private consumptions and retailing (Lisbons, 16th-19th)», ESTER-Seminar on Material Culture, Wageningen-Arnhem.

8. Per exemple, P. LÓPEZ GUALLAR (1980), «Vivienda y sociedad en la Barcelona del setecientos», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. VIII; X. LENCINA PÉREZ (1993), «Activitat laboral i espai familiars en els gremis barcelonins de l'època moderna», *Pedralbes*, núm. 13-II, pp. 335-348.

9. S. ALCOLEA (1978), «Sobre argenteros barceloneses de los siglos XVII i XVIII», *Estudios Históricos y documentos de los archivos de protocolos*, núm. VI, pp. 257-271; R. HUGUET (1990), *Els artesans de Lleida: 1680-1808*, Lleida.

10. L'absència dels béns immobles en alguns inventaris nobiliaris valencians i sevillans ha provocat problemes metodològics. Així ho assenyalen J. A. CATALÀ (1995), p. 135, i L. C. ÀLVAREZ SANTALÓ i A. GARCÍA-BAQUERO (1980), «La nobleza titulada en Sevilla. 1700-1833. (Aportación al estudio de sus niveles de vida y fortuna.)», *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 7, Sevilla, pp. 128-129.

11. Així ho remarca, per exemple, M. J. DE LARA RÓDENAS (1995), «Mentalidad social y estructura de los capitales en la Huelva del siglo XVII. Una aproximación a través de los inventarios post mortem», *Actas del II Congreso de Historia de Andalucía*, vol. II, Córdoba, pp. 345-365.

vaig utilitzar per estudiar els ritmes i les formes jurídiques que l'expansió de la vinya va prendre al Penedès a partir de la divuitena centúria.¹² Les escriptures del contracte de rabassa morta —l'instrument jurídic més idoni per a la plantació de vinya— són extraordinàriament útils per tal d'estudiar el procés d'especialització vitivinícola que s'esdevé a la comarca. Ara bé, si mitjançant l'anàlisi dels contractes queden clares les condicions jurídiques dels contractants, poca cosa més podem saber tant dels homes que cedien la terra per ser treballada com d'aquells qui les prenién. Eren tots els concedents de terres grans propietaris? Eren tots els rabassers pagesos sense terra pròpia? La manca de cadastre a la zona estudiada dificultava encara més una aproximació social i econòmica a aquests pagesos concedents o adquirents de terra per la via del contracte. I és per això que vaig recórrer als inventaris *post mortem*. Un cop examinats un grapat d'aquests documents, les preguntes es multiplicaren: quantes situacions reals poden amagar-se darrere d'un concepte tan genèric com «pagès»? Quina relació tenien amb la terra uns altres col·lectius socioprofessionals com els artesans, els doctors o els comerciants? Es beneficiaren de la mateixa manera de l'expansió de la vinya? Quins elements permetien l'ascens social dels d'uns i l'estabilitat o el descens dels altres? Per intentar respondre a aquestes qüestions, vaig fer el buidatge sistemàtic de cinc manuals notariais d'«inventaris i encants» que es troben a l'Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès (AHCVP) i que abasten el període 1708-1815.¹³ Això ha donat com a resultat l'examen de 280 inventaris *post mortem*.

La riquesa d'informació dels inventaris *post mortem* ens permet endinsar-nos en la complexitat real de l'estructura social de l'època —caracteritzada per la formació de classes— i ens ajuda a fugir de les definicions massa fàcils. Qui coneix aquesta font, però, sap que la riquesa d'aquests documents —molt atractius de llegir— es converteix en dificultat a l'hora d'intentar sistematitzar-la. El fet de seleccionar només una part de les dades que hi figuren, per tal de respondre a una qüestió específica, facilita la metodologia. Però aquesta es complica quan interessa tot tipus d'informació, tant dels béns mobles com dels immobles. Aquest era el meu cas, per la qual cosa vaig elaborar una fitxa amb 130 apartats ajustada a la documentació tal com es presenta als protocols notariais penedesencs. Els principals àmbits temàtics són els següents:

— Béns mobles. Dintre d'aquest apartat tenim els articles de caràcter productiu (eines, premses, bótes, carros), els objectes de luxe (obres d'art, objectes de plata i d'or, cert mobiliari), articles culturals (llibres, art), mobiliari, roba (de casa i vestuari personal) i armes. Totes aquestes variables ofereixen pistes valuoses sobre les pautes de consum i els nivells de vida familiar.

— Béns immobles. És a dir, les cases (s'hi especifiquen els espais productius i habitables que les formen), peces de terra (s'hi anoten l'extensió i la classe de conreu), heretats, horts, eres, pallisses, corrals, molins, castells, capelles... que formen cada patrimoni familiar.

12. Els resultats d'aquesta recerca a B. MORENO CLAVERIAS (1995), *La contractació agrària a l'Alt Penedès durant el segle XVIII. El contracte de rabassa morta i l'expansió de la vinya*, Barcelona, Fundació Noguera; i «Del cereal a la vinya. El contracte de rabassa morta a l'Alt Penedès del segle XVIII», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 11 (en premsa).

13. Són els següents: AHCVP, APN, Manual d'Inventaris de Pere Soler (1708-1753), P-XVIII-15-1; Salvador Miret (1740-1778), P-XVIII-47-1; Manuel Rovira (1774-1794), P-XVIII-129-1; Marià Abella (1790-1826), P-XVIII-182-2; i Gabriel Frexas (1679-1729), P-XVIII-365-1.

— Bestiar-producció reserva. En aquest apartat s'inclouen els animals de càrrega i tir (bous, mules, matxos i rucs); els ramats, les vaques i l'aviram que signifiquen una part dels ingressos familiars de manera directa o indirecta (ja sigui per a la venda, l'autoconsum o l'explotació de la terra pròpia o aliena). D'altra banda, la producció que es troba al celler i als magatzems de cereals (vi, mestall, blat, ordi, oli, llegums...) ofereix dades sobre les oportunitats d'acumulació de cada família.

— Diners en efectiu: quantitat de diners en moneda que es troba a la casa de l'inventariat. Mitjançant el seu examen, podem relacionar la seva presència amb la pràctica de certs oficis o certes activitats econòmiques.

— Inversions: diners invertits en usura (censals, compres a carta de gràcia), crèdit, comerç (en companyies comercials o «negocis de mar») i ramaderia (mitjançant fórmules diverses, com la parceria de bestiar). Aquest apartat és interessant per analitzar les tendències econòmiques predominants en cada època i les preferides per cada grup social.

— Deutes: diners deguts pel difunt en el moment de la seva defunció (en concepte de censals, vendes a carta de gràcia, deutoris i petits crèdits per al consum que no exigeixen escriptura pública). S'ha d'assenyalar, però, que, si bé els diners prestats pel difunt i que encara s'han de cobrar apareixen clarament especificats al seu inventari, no passa el mateix amb els diners que deu. Aquests només figuren en una petita part dels inventaris penedesencs, i aquesta mancança redueix l'efectivitat de la font per estudiar el grau d'endeutament dels diversos grups socials.

— Drets senyorials: delmes, primícies i altres classes de censos. Aquest apartat és útil per estudiar el pes d'aquestes rendes en algunes economies familiars i la seva evolució.

— Contractació agrària: terres cedides o adquirides mitjançant un contracte de conreu. S'hi especifiquen el tipus de contracte (arrendament, masoveria, parceria, emfiteusi, rabassa morta...), les característiques de la terra cedida o adquirida (extensió i tipus de conreu) i, a vegades, la classe tipus de cens que s'ha de rebre o satisfer. Aquest apartat és imprescindible per situar jurídicament l'inventariat, així com per esbrinar la funció —econòmica, jurídica i social— d'un contracte agrari en la unitat familiar del concedent o l'adquirent.

Amb la combinació de tots aquests elements podem aproximar-nos a la situació —socioprofessional, econòmica i jurídica— del difunt i de la seva família. Aquesta globalitat és difícil d'aconseguir amb uns altres tipus de fonts i, sobretot, és molt efectiva per diferenciar tres categories que s'acostumen a confondre. En primer lloc, l'ofici que apareix al document situa la persona en una categoria socioprofessional, és a dir, aporta informació sobre la seva principal font d'ingressos i sobre la seva pertinença a un grup (amb qui es relaciona, amb qui es casa, etc.). En segon lloc, els seus béns (mobles i immobles) l'emplacen en una categoria econòmica dintre del seu col·lectiu socioprofessional (això explica, per exemple, que un pagès hagi de treballar per a un altre). En tercer lloc, les dades contractuals la situen en una categoria jurídica respecte a l'explotació de la terra (concedent de terres, adquirent o ambdues coses alhora).

Cal remarcar la necessitat de no confondre aquestes tres categories. Per exemple, quan pensem en un rabasser (una categoria jurídica), tendim a relacionar-lo immediatament amb un

pagès (categoria socioprofessional) pobre i insuficientment dotat de terra (categoria econòmica). I, encara que aquesta relació pugui ser real en molts casos, no sempre és així. Dins el cos de rabassers, per exemple, no tan sols trobem membres d'unes altres categories socioprofessionals (menestrals, doctors o comerciants), sinó que també hi ha persones en unes situacions econòmiques molt diverses (hi ha rabassers benestants). Tampoc tots els concedents de terres no eren grans i rics propietaris. Fins i tot alguns estaven més mal dotats de terra que els seus rabassers o parcers. La incapacitat per treballar les seves finques, la necessitat d'uns diners que podien rebre en concepte d'entrada, la distància geogràfica o cultural que podien tenir respecte a l'explotació directa i uns altres factors determinaven aquestes cessions de terra a d'altri. Si prenem l'ofici com a indicador, s'hi observa que molt sovint els «pagesos» complementen els seus ingressos amb activitats no agràries i que els menestrals ho fan precisament amb activitats agràries. Si prenem com a punt de referència la situació econòmica, les relacions fàcils tampoc no funcionen sempre. Per exemple, un home ric (ja sigui pagès, burgès o menestral) hi pot aparèixer jurídicament com a rabasser. Les causes poden ser múltiples: ha pogut heretar aquesta rabassa, l'ha pogut obtenir com a aval d'una quantitat prestada o ha servit per ampliar la seva producció de vinya.

D'aquestes tres categories, jo he triat la primera —la socioprofessional— com la primordial, i dintre de cada una considero les diferències econòmiques i jurídiques. Això respon al meu interès primer, que no radica pas en la quantitat de béns posseïts per cada família (cosa que hauria comportat una divisió en funció dels nivells de vida), sinó en la manera de relacionar-se amb aquests béns (relació que és determinada essencialment per l'ofici). Com a conseqüència, he classificat els 280 inventariats en quatre grans grups: pagesos (163 inventaris), menestrals (66), burgesos (32) i nobles (19). Encara que sembla una divisió molt simple, és la que utilitzaven els notaris i és la que més s'ajusta a la realitat, ja que en cada un d'aquests conceptes van implícites dades de caràcter social, polític i cultural que es perdrien si només parlessin de «pobres» i «rics». Aquí —per no caure en una síntesi massa superficial— només tractaré dels pagesos, que formen —en una societat eminentment agrària— el col·lectiu socioprofessional majoritari.

LA DIFERENCIACIÓ SOCIAL EN EL SI DE LA PAGESIA: DES DEL «PAGÈS» SENSE TERRA AL «PAGÈS» SENYOR I NEGOCIANT

El mot «pagès» amaga una gran diversitat i complexitat. És pagès tot aquell qui viu al camp i del camp, però hi ha moltes maneres de viure-hi i de sobreviure-hi. Per exemple, una família pot residir en una casa àmplia i còmoda, amb molts espais separats, i obtenir uns ingressos del seu patrimoni (terres, cases i heretats, molins, censals, inversions en comerç i usura, drets senyorials...) que permetin als seus membres el consum de certs objectes de luxe, ocupar certs càrrecs públics, donar carrera als descendents barons i dotar les filles amb una quantitat de diners considerable. Una altra família pot residir en una casa llogada de dimensions minúscules, on tots els components del grup familiar conviuen amb gallines i rucs, i on es depèn exclusivament dels jornals minsos dels homes de la casa, i de les feines encara més mal pagades de les dones i dels nens al camp o en la manufactura domèstica. Ambdues famílies són declarades a la documentació

com a «pageses», però la distància jurídica, social i econòmica entre elles és extraordinàriament àmplia.

Ara bé, si aquesta diferenciació entre aquells qui posseïen molt i aquells qui no posseïen pràcticament res és real, no hem de creure que som davant d'una societat agrària dicotomitzada. Si bé el blanc i el negre existeixen, entremig hi ha infinitat de grisos. El sistema d'accés a l'explotació de la terra de la jurisprudència i del costum catalans possibilitava l'existència de múltiples lligams dels homes respecte a la tinença —més que la propietat— de la terra. De fet, la majoria de les terres que apareixen als inventaris com a «pròpies» tenen el seu origen en antics contractes emfitèutics, és a dir, no es tracta de propietat plena. L'acumulació, per alguns sectors de la pagesia, de la tinença d'importantes extensions de terra permet que —al seu torn— aquests pagesos en puguin subestablir d'altres durant alguns anys. Ara bé, la via contractual predominant al segle XVIII no és ja l'emfiteusi perpètua —amb un cens fix, no revalorable—, sinó contractes limitats temporalment que permeten una extracció ajustada a la producció i que pateixen —per la pressió dels concedents i pel suport dels juristes— un enduriment progressiu de les seves clàusules.¹⁴ Mentre que els emfiteutes quasipropietaris satisfien durant aquests anys unes rendes dominicals fixes i escasses, maniobraven amb un ampli marge d'independència per establir i extreure rendes i endurir pactes, els seus rabassers estaven constrets a suportar clàusules cada cop més oneroses i a emmarcar-se en unes condicions jurídiques amb un grau escàs de benefici econòmic. Les tendències econòmiques comarcals del segle feren la resta. El pas del sistema cerealicoloramader a l'agricultura especialitzada —aprofitant la bona conjuntura per a la producció i la venda de vi— és el millor marc perquè alguns d'aquests pagesos benestants es puguin enriquir a partir de l'explotació de les seves terres, mentre que els menys afavorits han de dedicar la seva força de treball al conreu d'unes terres que no serveixen per al seu autoconsum.

Però quins són els elements que determinen el creixement de la diferenciació social en el si de la pagesia? El punt de partida de cada família i els recursos amb què compta condicionaran el seu futur i les seves possibilitats d'aprofitament de la conjuntura. I, entre aquests recursos, el més important per a la reproducció del cicle familiar és la terra. Per això he triat aquesta variable per separar uns «pagesos» dels altres. S'ha de remarcar, però, que —com ha assenyalat Enric Tello— ocupar no és pas el mateix que valer.¹⁵ És a dir, encara que l'extensió de la terra posseïda no és el més bon indicador per parlar de diverses categories pageses (era més rendible disposar de poca terra de bona qualitat que de molta amb rendiments marginals), és el que utilitzaré perquè és l'únic de què dispo (als inventaris només s'esmenta la distribució de conreus en les terres patrimonials, però no s'hi dona cap informació sobre si eren de qualitat bona, mitjana o baixa qualitat). Vegem ara les característiques de cada grup.

14. Sobre les implicacions econòmiques del canvi contractual, és molt clarificador l'article de R. GARRABOU, E. TELLO i E. VICEDO (1993), «De rentistas a propietarios: la gestión de patrimonios en el último ciclo de la renta feudal en Cataluña (1720-1840)», *Señorío y feudalismo en la península ibérica s. XII-XIX*, Saragossa, pp. 567-604.

15. E. TELLO (1995), *Cervera i la Segarra al segle XVII. En els orígens d'una Catalunya pobra, 1700-1869*, Pagès Editors, Lleida, pp. 85-100.

a. *Els pagesos sense terra*. Dels 163 pagesos de la mostra, 28 (el 17,18%) no tenen cap peça de terra «pròpia»; és a dir, poden ser catalogats com a jornalers. Els indicadors econòmics que mostren els seus inventaris són els següents: només el 28,6% tenen casa (la majoria ha de restar dels seus escassos ingressos una quantitat en concepte de lloguer), el 60% disposen d'un animal de tir (element fonamental per a les seves economies, atès que podien obtenir uns diners fent regularment de traginers), la capacitat mitjana de les seves bótes per guardar-hi vi és de 14 cargues, el 38% tenen vi al celler amb una mitjana de 21 cargues, el 43% tenen una mitjana d'11 quarteres de mestall i el 22% tenen blat amb una mitjana d'11 quarteres. Hi apareixen uns 6 llençols (indicador clar del consum familiar de productes tèxtils) per família. La mitjana d'objectes de plata és de 0,7. En canvi, a cap d'aquests inventaris no hi ha premses, arades, ramats, censals, objectes d'or, «oficines de fer aiguardent» o armes. Les cases on resideixen són petites, amb un parell de cambres, un espai que fa alhora de menjador i cuina, celler i estable.

La precarietat d'aquests jornalers podia ser major o menor en funció de la possessió temporal del dret d'explotació d'alguna peça de terra mitjançant contracte de conreu (és el cas del 68%). Aquests contractes, però, no els feren abandonar la seva condició jornalera. L'augment progressiu de l'exacció dels propietaris sobre els treballadors de les terres i la pressió fiscal posaren en perill en molts moments la reproducció d'aquestes famílies, per a les quals anar a jornal era una activitat imprescindible. A més, en cas de mala collita, no tenien més produccions a les quals podien recórrer. El crèdit i l'agudització de l'autoexplotació de la força productiva familiar¹⁶ foren els únics mecanismes amb què comptaven.¹⁷

Però, si la seva situació és precària, imaginem-nos la de les nou famílies restants, sense terres, sense contractes de conreu. La distància entre aquests i els pobres mendicants devia ser estreta. Per exemple, tenim el cas —molt gràfic— de Jaume Castellet,¹⁸ pagès de Vilafranca, que en el moment de la seva mort (el 1749) no tenia cap bé immoble i els altres béns del qual eren realment escassos: dos cànecs, tres forques, tres camises d'estopa, unes calces de burell, un llum, dos bancs de llit, una cullera i una forquilla de llautó, dos plats de foc i una cassola. Això era tot el que tenien ell i la seva dona.

La intervenció de familiars en alguns casos similars esdevé crucial. Molts d'aquests pagesos sense terra adquireixen el dret d'explotació d'una parcel·la gràcies a la concessió d'un parent directe. És el cas de Ramon Montserrat,¹⁹ pagès de Castellet, que l'any 1784 —i a falta de cap bé immoble— vivia a la casa d'un germà i tenia el dret d'explotar tres jornals propis del mateix

16. La feina de les dones i els nens tenia una importància cabdal en les economies familiars. M. Barba i Roca així ho manifestava a la dècada del 1780: «Las mujeres y niños de los labradores se ocupan en el campo de escardar, coger la hortaliza y venderla, regar las huertas, acarrear leña a los mercados para vender y llevar comida a sus maridos o padres, o hilar cáñamo. Las otras hacen calceta, media, hilan, torcen, hacen encajes, cosen ropa de los labradores y hay algunas que hilan a torno lino y algodón», a A. M. BARBA I ROCA (1991), *El corregiment i partit de Vilafranca del Penedès a l'últim terç del segle XVII. Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora*, Edicions del Museu de Vilafranca, p. 67.

17. Un treball molt útil per entendre els mecanismes que es posen en marxa a les llars dels camperols pobres és el d'A. V. CHAYANOV (1974), *La organización de la unidad económica campesina*, Buenos Aires.

18. AHCVP, APN, Manual d'Inventaris de Salvador Miret, foli 43.

19. AXCVP, APN, Manual d'Inventaris de Manuel Rovira, foli 17.

germà, l'hereu. En uns altres ocasions és el pare, la mare o, fins i tot, la muller qui impedeix que els seus familiars quedin totalment desvalguts.²⁰ Els contractes de conreu servien a vegades per contrarestar els efectes dels sistema hereditari català. També es pot entendre com una opció que respon al càlcul econòmic de l'hereu. Quina millor manera de treballar les terres del patrimoni familiar que mitjançant la cessió a una persona de confiança i sense haver de disgregar-lo?

La combinació de contractes múltiples podia comportar per a la família —en casos excepcionals— assolir una certa seguretat econòmica. Per exemple, Francesc Alsina,²¹ pagès de Sant Pere d'Olivella, tenia fins al moment de la seva defunció —l'any 1789— una masoveria i el dret d'explotar quinze jornals de terra gràcies a quatre contractes de rabassa morta de diferents concedents. Posseïa 45 eines d'agricultura (entre les quals hi havia 2 arades), 5 animals de tir, un ramat de 50 borrecs i 12 gallines. Tenia alguns objectes d'or i de plata i una bona producció reserva (98 cargues de vi, 18 quarteres de blat). Aquest inventari és útil per mostrar l'extrema diversitat que podem trobar fins i tot dintre del grup dels pagesos sense terra. És ben representatiu d'aquells casos —minoritaris— de pagesos que, malgrat no posseir la tinença emfitèutica ni la propietat de la terra, es poden apropar als sectors benestants dels camperols gràcies —únicament— a uns quants contractes de conreu temporals; tot i que, perquè això es pogués esdevenir, havien de disposar prèviament del capital necessari: animals de tir, eines suficients, diners líquids per aconseguir al mercat allò que les terres recentment adquirides encara no produïen... Evidentment, no tots els pagesos estaven igualment dotats per aprofitar els beneficis que l'accés a l'explotació d'algunes terres podia comportar.

b. *Els pagesos petits propietaris*. He inclòs en aquest grup els 41 pagesos que posseeixen de 0,5 a 10 jornals de terra pròpia (signifiquen el 25,2% de tots els pagesos de la mostra). D'aquests petits propietaris, 16 (el 39%) figuren com a adquirentors d'algun contracte de conreu i 2 (el 4,8%) són ja concedents d'una petita part del seu escàs patrimoni. El 63,3 % tenen ja casa pròpia, el 14% posseeixen un hort —peça clau per a l'autoconsum del grup familiar—, el 44% tenen un animal de tir o càrrega (aquest percentatge era major entre els pagesos sense terra a causa d'haver de buscar més regularment ingressos complementaris fent de traginers), la capacitat mitjana de les seves bótes és de 19 càrregues, el 4,8% tenen dret a cobrar algun censal, el 4,8% disposen d'una premsa, i el 32% d'arada. La mitjana de llençols ja és en aquest grup de 9 per família i de 0,7 la dels objectes de plata. Si gairebé en totes aquestes variables es pot percebre un augment significatiu respecte al col·lectiu de pagesos sense terra, no succeeix el mateix amb la producció de reserva. Aquests petits productors disposen de menys quarteres de mestall (el 22% en tenen unes 8,3 quarteres) i de menys cargues de vi (el 44% tenen vi amb una mitjana de tan sols 13 càrregues). Això s'ha d'explicar per la major necessitat dels pagesos sense terra d'acudir al mercat per aconseguir els productes bàsics (fet que provoca que hi hagi en tot moment una quantitat mínima als seus cellers), mentre que els petits pagesos havien d'esperar el moment de la collita i la verema per acumular una producció que havia de durar el màxim temps possible, i, per tant, tenia una presència més estacional.

20. A l'anàlisi de la contractació agrària penedesenca del segle xviii, vaig poder comprovar que existia un vincle familiar entre els contractants en el 10% de les escriptures de rabassa morta. B. Moreno (1995).

21. AHCVP, APN, Manual d'Inventaris de Manuel Rovira, inventari núm. 23.

Anar a jornal, els contractes de conreu i la manufactura tèxtil domèstica són els recursos més freqüents que utilitzen aquests pagesos per tal d'augmentar els seus ingressos. El recurs al crèdit és també molt habitual. Per a aquestes famílies, el pagament d'un deute o un dot, una mala collita o qualsevol altra urgència podien comportar fàcilment la pèrdua —temporal o perpètua— de l'únic bé immoble que detenien mitjançant la seva venda a carta de gràcia o venda perpètua. Per exemple, Josep Bas²² de Santa Fe, l'any 1808, tenia venudes a carta de gràcia la casa on habitava i una part de l'única peça de terra —de 2,5 jornals tan sols— que posseïa. No disposava d'objectes de valor ni de res per vendre per tal de salvar aquests immobles. Qualsevol moment d'inestabilitat podia fer passar aquestes famílies al grup de pagesos sense terra.

c. *Els propietaris mitjans*. He inclòs en aquest grup els 22 pagesos que posseeixen entre 10 i 50 jornals de terra, és a dir, el 13,5% dels camperols de la mostra. Els indicadors econòmics dels seus inventaris mostren austeritat, però també estabilitat. Absolutament tots tenen ja casa pròpia, alguns dues o més i tot (el 36,5%). A més, 14 (el 64%) posseeixen com a mínim un hort —a part dels jornals de terra. El 80% tenen una mitjana de dos animals de tir, el 65% disposen almenys d'una arada, el 9,1% té ja algun ramat, la mitjana de capacitat de les seves bótes és de 40 cargues; i un 9% disposen d'«oficina de fer aiguardent», element molt efectiu per extreure'n ingressos complementaris. Respecte a la producció de reserva, hi ha un salt significatiu. Un 45% dels propietaris mitjans tenen vi als seus cellers, amb una mitjana de 26 cargues; el 46% compten amb mestall amb una mitjana de 18 quarteres i el 13,6% tenen blat amb una mitjana de 27 quarteres. Tenint en compte l'estimació de J. Caresmar²³ sobre el consum necessari de cereals per habitant i any, que va fixar en vuit quarteres, la reproducció dels productors mitjans devia ser menys difícil que la dels petits i la dels pagesos sense terra.

La mitjana de llençols que hi ha a les llars passa de 9 en el grup de petits camperols a 14 en aquest. De 0,7 objectes de plata per família a 2,3. De la pràctica inexistència d'objectes d'or i de pedres precioses a la seva tímida aparició.

El signe, però, més clarificador que som davant d'un col·lectiu força allunyat de l'anterior és que, d'aquests 22 pagesos, només un és rabasser i tres són ja concedents de terres per explotar. Recordem que el 39% dels petits propietaris eren rabassers o parcers i gairebé el 68% dels pagesos sense terra. Aquests pagesos molt més ben dotats de terra no necessiten accedir a l'explotació d'unes altres parcel·les ni suportar l'enduriment progressiu de les clàusules contractuals. Tampoc no han de fer tan habitualment de jornalers o traginers. El seu patrimoni els permet funcionar de manera autònoma, encara que sense luxes. L'inventari d'Esteve Tarrada²⁴ pot funcionar com a model. Aquest pagès vilafraquí podia viure de l'explotació dels seus 11,5 jornals de terra. Tenia una casa al centre de la vila, unes bones eines d'agricultura (entre les quals hi havia dues arades) i un estable amb un ruc i un matxo. Comptava amb una producció de reserva acceptable: 23

22. AHCVP, APN, Manual d'Inventaris de Marà Abella, foli 178.

23. J. CARESMAR (1780), *Discurso sobre Agricultura, Comercio y Industria, con inclusión de la consistencia y estado en que se halla en cada partido o veguerío de los que componen el Principado de Cataluña*, Biblioteca de Cataluña, ms. 143 bis, foli 74.

24. AHCVP, APN, Manual d'Inventaris de Marià Abella, foli 112.

cargues de vi, 40 quarteres de blat, 10 de favolins i 6 de llovins. No era concedent ni adquirent de terra per via de contracte.

És clar que uns altres propietaris mitjans intentaven diversificar al màxim les seves fonts d'ingressos i ho aconseguien. Per exemple, Francesc Riba,²⁵ pagès de Sant Quintí, tenia, a més dels seus 20 jornals de terra pròpia i dos horts, 43 jornals més conreats a rabassa morta. És a dir, era un rabasser benestant. Són mostra de la seva situació les seves tres cases, els dos corrals, la seva «oficina de fer aiguardent», les seves 63 cargues de vi més 21 d'aiguardent, els seus 16 botons i alguns altres objectes de plata i els seus censals amb un preu total de 132 lliures. I és que als ingressos derivats de l'explotació de la terra hi hem d'afegir els ingressos derivats de la manufactura tèxtil domèstica, com prova l'existència a casa seva d'una «botiga de paraire» amb un bon grapat d'eines relacionades amb aquest ofici (torns de filar llana, un teler, caixes de cardar, pintes, etc.).

Aquesta complementarietat de feines diverses —més habitual en les famílies amb escassos recursos econòmics— podia dependre de les característiques de l'àrea geogràfica on residien. Allà on el terreny dificultava el conreu de cereals i la vinya era de rendiments marginals —com a la zona de la vall del Bitlles, on s'estaven aquest pagès i la seva família—, la combinació d'unes quantes activitats econòmiques era més habitual que a les àrees on el conreu de la vinya o el cereal produïa prou beneficis.

d. *Els pagesos de mas*. Les explotacions intermèdies dels pagesos amos d'una «casa i heretat» són precisament el que caracteritza els propietaris benestants del món rural. He format aquest grup amb 52 inventaris de la mostra, que representen el 32% dels inventaris de pagesos. En aquests documents figuren una sèrie d'elements que augmenten la distància entre aquests pagesos i els altres d'una manera considerable. Si bé hi havia un pas entre els pagesos sense terra i els petits propietaris, i aquesta augmentava respecte als propietaris mitjans, ara el salt és més gran i fa que la mobilitat social entre els altres i aquest darrer grup sigui molt més difícil. Per exemple, per a un pagès que tingués un parell de jornals de terra no era gaire difícil —aprofitant una bona conjuntura econòmica— accedir a uns quants més mitjançant contracte o compra a carta de gràcia. En cas de mala collita, guerres o qualsevol altre factor de trasbalsament, tampoc no era estrany que pogués perdre la seva escassa propietat i anés així a engrossir el grup de pagesos sense terra. En canvi, el posseïdor d'una heretat comptava amb moltes més oportunitats de fer créixer el seu patrimoni aprofitant els avantatges de l'especialització vitícola, i era molt més difícil que perdés el seu patrimoni en cas de crisi.

Això respon al fet que la possessió d'una heretat gairebé mai no anava sola. En primer lloc, tots disposaven d'una casa àmplia, part de la qual es destinava a activitats productives (estable, celler, botiga de cereals, corral i alguna «oficina de fer aiguardent»). A més a més, ja una mica més del 40% d'aquests pagesos eren al mateix temps ramaders, el 86% tenien horts dins les seves heretats i comptaven amb una mitjana de tres animals de tir (entre els quals sempre hi havia un

25. AHCVP, APN, Manual d'inventaris de Marià Abella, foli 195.

bou), el 46,2% tenien premsa pròpia i el 78,4% disposava d'arada amb una mitjana de dues per família. La capacitat de les seves bótes era 70 cargues, el 70% tenien vi als seus cellers amb una mitjana de 33,7 cargues, el 63,5% tenien unes 38 quarteres de mestall i el 42,3% disposaven de 37 quarteres de blat.

Uns altres indicadors respecte a les pautes de consum són clars. Dels 9 llençols a les llars dels petits pagesos i dels 14 a les dels mitjans, passem a 23 a les d'aquests amos d'una heretat. L'evolució dels objectes de plata en els mateixos grups passa de 0,7 objectes (petits), 2,3 (mitjans) a 5,8. A més, una dada de gran pes econòmic i social és que el 26% d'aquests pagesos eren censalistes.²⁶ Prop del 36% figuraven com a concedents de terres, només dos eren beneficiaris de contractes i dos més eren alhora concedents i adquirents.

La majoria d'aquests pagesos estaven molt ben situats per aprofitar les oportunitats que l'especialització vitícola anava comportant. Per exemple, Fèlix Albornar,²⁷ pagès de les Cabanyes, posseïa el 1770 —quan aquest procés ja estava força avançat— una heretat formada per 136 jornals i dividida en 24 parcel·les (dues de les quals estaven cedides a rabassa morta a un germà seu): 47 jornals eren de terra campà, 39 de vinya, 34 de bosc i 16 de conreu mixt. El mas constava d'entrada, menjador, cuina, sis cambres, sala, celler, estable, dues botigues de cereals, salador, pastador, galliner, aixoll i corral. A més, posseïa un hort, tres pallisses, una era, una «oficina de fer aiguardent», un trull i una teuleria amb dos forns. Estava molt ben equipat pel que fa a elements necessaris per treure el màxim partit de les seves terres: tres matxos, un carro, tres arades, una premsa de racó, dos cups i vint-i-quatre bótes de set cargues (és a dir, 168 cargues de capacitat per guardar-hi vi). Una producció de reserva més que satisfactòria omplia els seus magatzems o «botigues de cereals»: 81 quarteres de blat, 75 d'ordi, 30 de civada i 111 de mestall. Al celler, 14 cargues de vi i «tres pipas de aiguardent de prova d'Olanda plenes». Les 22 gallines i els 14 porcs facilitaven, encara més, la folgada subsistència del grup familiar. Finalment, per acabar d'arrodonir les seves fonts d'ingressos, comptava amb un ramat de 39 caps d'ovelles amb 36 anyells i amb el dret de cobrar tres censos consistents en un parell de quarteres de blat.

Uns altres signes mostren la seva condició benestant: vint-i-cinc quadres (pràcticament absents a les cases dels pagesos sense terra, petits i mitjans) de diferents figures de sants guarnien les parets de casa seva. Entre el seu vestuari personal apareixen peces de bona qualitat: capes i jupes de drap, dues armilles de cotó i fil, i de les seves set camises, n'hi ha una que és ja de tela (el parell de camises que solien tenir el pagesos més desfavorits eren d'estopa i bri). Cinc objectes de plata i roba de casa en quantitat i de bona qualitat (48 tovallons de fil i cotó, 41 llençols...) són elements també diferenciadors dels grups analitzats anteriorment.

26. Sobre la significació econòmica dels censals existeix una àmplia bibliografia. Destaquem, però, E. TELLO (1986), «La utilització del censal a la Segarra del set-cents: crèdit rural i explotació usurària», *Recerques*, núm. 18, pp. 47-71; (1987), «El paper de l'endeutament en la distribució social de les terres (Cervera 1744-45)», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 6, pp. 57-99; (1994), «El papel del crédito rural en la agricultura del Antiguo Régimen: desarrollo y crisis de las modalidades crediticias (1600-1850)», *Noticiario de Historia Agraria*, núm. 7, pp. 9-37. De L. FERRER I ALÓS (1983), «Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s. XVIII)», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 4, pp. 101-128.

27. AHCV, APN, Manual d'Inventaris de Salvador Miret, foli 162.

Un cas semblant és el de Josep Ferrer de la Torra,²⁸ pagès de Sant Sadurní d'Anoia. L'any 1813 posseïa una heretat, quatre cases i setze jornals de terra en parcel·les independents de l'heretat. Tenia 273 cargues en bótes per al vi i un ramat de 41 ovelles, 2 moltons, 2 bous i 1 matxo. Cobrava un censal de 100 lliures i tres censos anuals de 12 lliures. Era un d'aquells pagesos que començaven a invertir diners en activitats no lligades a l'agricultura: tenia 140 lliures, «que són en poder de Francesc Roig de Vilanova a negoci per mar». Havia comprat a carta de gràcia les herbes d'una heretat i era concedent de quatre jornals de terra a rabassa morta. La nota curiosa és que al mateix temps era rabasser: explotava tres peces de terra de diferents amos que sumaven vint-i-un jornals. És un dels rabassers benestants localitzats. Potser la seva estratègia consistia a desprendre's de l'explotació de terres de baixa qualitat (mitjançant cessions a rabassa morta) i adquirir-ne d'altres amb millors qualitats (també mitjançant contracte de rabassa morta).

e. *L'elit pagesa.* Entre els 280 inventaris buidats, 20 ens han servit per il·lustrar la situació del sector més ric dels camperols penedesencs durant el Set-cents. Aquesta elit pagesa representa el 7% de tots els inventaris i el 12,2% dels inventaris de pagesos. Es tracta de pagesos propietaris des de dues heretats i fins a vuit. Els indicadors que he utilitzat per definir els trets peculiars de cada grup aquí arriben a assolir xifres i valors impressionants. El 90% d'aquests pagesos rics disposen d'una mitjana de quatre animals de tir (entre els quals sempre hi ha un parell de bous); el 85% tenen una mitjana de dues arades; la mitjana de capacitat de les seves bótes és de 98 cargues; el 55% posseeixen ramats; també el 55% tenen com a mínim una premsa; l'«oficina de fer aiguardent» és present en el 35% d'aquests inventaris. La mitjana de llençols és 33 i la d'objectes de plata és 11, i el 70% tenen una mitjana de 8 joies d'or i pedres precioses. El 60% eren censalistes, el 65% hi apareixen com a concedents de terra mitjançant contracte i no n'hi ha cap adquirent. Una dada curiosa és que el 30% d'aquests pagesos rics tenen armes (escopetes i pistoles) a casa seva, enfront del 17% dels pagesos de mas. Respecte a la producció acumulada als seus cellers i a les botigues de cereals, hi trobem que el 75% tenen blat amb una mitjana de 70 quarteres, el 65% tenen vi amb una mitjana de 48,2 cargues i, a l'últim, el 70% deté una mitjana de 48,6 quarteres de mestall.

En alguns casos podem parlar d'autèntica acumulació, cosa que permet a alguns d'aquests pagesos esdevenir «negociants» de productes agraris. Per exemple, Jaume Lleó, pagès de Sant Martí Sarroca, disposava a l'octubre de 1751 de 279 quarteres de blat (que suposaven unes 1.200 lliures) exclusivament per vendre, ja que s'especificava que era el blat «rellevat lo gra dels censos fa la casa, lo que se gastó per lo dit difunt, lo que és venut, lo que se és gastat per lo consum de la casa y per pagar lo delme». Això era el resultat de l'explotació de les seves cinc heretats (treballades per masovers, parcers i rabassers), de les quals també havia extret 100 cargues de vi, 76 quartans d'oli, 44 quarteres de civada, 5 d'espelta i 76 de mestall (tot rellevat).

La riquesa d'aquestes famílies els ha permès situar-se en una posició social destacada sense abandonar la seva activitat en l'agricultura. L'adquisició de senyories i la col·locació de fills a l'Església són dos bons símbols d'aquest fenomen d'ascens social. Per exemple, Josep Cerdà de

28. AHCVP, APN, Manual d'Inventaris de Marià Abella, foli 260.

Palou,²⁹ pagès del Pla, té a la segona dècada del Set-cents un fill seu, Francesc, sacerdot. A més de les seves dues grans heretats, és «senyor del castell i quadra de Bellpuig, a Sant Jaume sas Oliveras de Noia».

També Josep Oliver,³⁰ pagès de Sant Quintí, té al final del segle XVIII «tota aquella señoria de la Quadra de Pareras ab tota jurisdicció civil y criminal, y ab delme de la mateixa quadra». El seu patrimoni és realment important: quatre cases, cinc apartaments, una «oficina de fer aiguardent», quatre heretats a diferents zones del Penedès, més setanta jornals en parcel·les i quatre horts. Hem d'afegir també a un molí fariner «quatre fàbricas de fer paper, dos de blanc y dos de estrassa, ab tots sos aparatos».

En efecte, la diversificació de les fonts d'ingressos és força habitual en aquestes cases riques. Aquest fenomen no té res a veure amb la diversificació forçada que havien de portar a terme les famílies més pobres. Mentre que aquesta responia a l'intent de sobreviure combinant oficis («home de molts oficis, pobre segur»), les inversions múltiples de les famílies benestants (en censals i compres a carta de gràcia, en producció i venda de vi i cereals, en ramaderia, en molins paperers i fariners, en comerç ultramarí, en drets senyoriais, etc.) eren conseqüència de voler evitar riscos en un únic tipus d'activitat econòmica i ampliar el marge de beneficis.

L'inventari de Pere Mir i Ros³¹ i del seu hereu Josep, pagesos de Sant Sadurní, és molt gràfic. L'any 1808 posseïen vuit heretats repartides entre Sant Sadurní, Subirats i Piera, és a dir, un mínim de 800 jornals. Hem d'afegir a això 73 jornals dividits en nou peces de terra, 43 dels quals eren plantats de vinya, cinc horts, una era, una pallissa, dos magatzems, tres «oficines de fer aiguardent», quatre molins i quatre cases. Aquesta família apareix com la primera contribuent als cadastres de Sant Sadurní d'Anoia dels anys 1780 i 1816.³²

A diferència d'unes d'aquestes famílies pageses, no habitaven un dels seus masos, sinó una casa situada al bell mig de la vila de Sant Sadurní. Quatre de les deu cambres existents a casa seva servien per allotjar-hi criades, freres i forasters. Tenien organitzada una bona infraestructura per tal de poder explotar al màxim el seu patrimoni rústic: sitges per col·locar-hi el blat, cups per al vi, 642 cargues de capacitat per guardar-hi vi, tres premses, cinc arades, catorze parells de portadores, quatre matxos, dos bous i tres rucs, alguns dels quals eren a parceria amb els seus masovers. També disposaven de catorze caps de bestiar boví i dues vaques. Entre la producció de reserva que hi havia el primer de setembre del 1808, hi trobem 234 quarteres de blat, 15 de civada, 70 de mestall, 8 quartans d'oli, 105 cargues de vi i 2 pipes d'aiguardent anisat.

Encara que a casa seva només hi havia cent lliures en diners en efectiu, les xifres que manejaven eren totes considerables. Havien venut a carta de gràcia les terres de conreu d'un molí fariner per 10.000 lliures. Entre els deutes pendents de cobrar hi havia 1.500 lliures «que deuen diferents persones de censos, censals y altra cosas». Rebién anualment 133 lliures, 11 sous i 2 diners

29. AHCVP, APN, Manual de Protocols de Pere Vallès (any 1714), s/n.

30. AHCVP, APN, Manual d'Inventaris de Marià Abella, foli 102.

31. AHCVP, APN, Manual d'Inventaris de Marià Abella, foli 180.

32. La informació sobre el cadastre, a M. COSTA I VIA (1989), *Sant Sadurní d'Anoia. Un perfil socio-econòmic (1771-1816)*, Sant Sadurní d'Anoia, pp. 84-85.

de censos i censals, més 156 gallines de censos. Una de les seves heretats amb un molí fariner inclòs «se pledeja, sobre si deu quedar establert a favor de Francesc Fontanillas per lo cens annual de 390 ll. y entrada 2.000 ll.». Els seus ingressos li permetien provar sort en unes altres activitats econòmiques: tenia invertides 800 lliures «en negoci per mar».

Tot és extraordinàriament nombrós en aquest inventari. Per exemple, dintre de la casa hi havia 129 llençols, 96 tovallons i 48 estovalles. Tenien tres rellotges, «un de butxaca que toca las horas, un de repetició i un altra de or». Entre els vint quadres que penjaven de les parets, un era el «retrat del amo». Hi ha un millor indicador de la seva riquesa?

En definitiva, la diferenciació social en el si de la pagesia produeix aquesta distància —social, econòmica i jurídica— entre uns camperols i uns altres. Encara no han sorgit conceptes nous per diferenciar-los com ara «hisendat», «jornaler», «parcer», «hortolà», etc. Absolutament tots apareixen als documents com a «pagesos». Només els fills d'alguns pagesos rics abandonaran aquesta etiqueta per declarar-se «notaris», «doctors en medicina» o «burgesos honrats».